

Kim Olduğunu Söyle Nasıl Bir Çevreci Olduğunu Söyleyeyim!

Yusuf Şahin*

Giriş

Son otuz yıldır hem ülkemizde hem de dünyada “çevre” ve onunla ilgili (çevresel, çevreci, çevrecilik, vb. gibi başlıklara sahip) çalışmaların sürekli arttığı görülmektedir. Bu durum, açıkça, çevre merkezli geniş bir literatürün varolduğunu ve söz konusu literatürün günden güne genişlediğini ortaya koymaktadır. Ancak, söz konusu literatür, kendi içinde, biri çeşitli disiplinler tarafından yapılan katkılardan, birisi de konuyu çalışan kişilerin farklı dünya görüşlerine sahip olmalarından dolayı, hatırı sayılır ölçüde çeşitlilik göstermektedir. Bu da, bazen, aynı konuda farklı doğruların varolduğu şeklinde bir izlenim verebilmektedir.¹

Haklı olarak, akla şu soru gelmektedir: Çevre sorunlarıyla ilgili herkese yol gösterecek doğrulardan söz etmek mümkün değil

* Dr., KTÜ, İİBF Öğretim Üyesi.

¹ Örneğin bir taraftan çevreciler, bu arada Marksistler, sıklıkla nükleer enerjiye karşı olduklarını belirtirlerken (Demirer ve Demirer, 2000: 390 vd.); diğer taraftan ömrünü nükleer enerjiye adanmış bilim adamlarına göre nükleer enerji, hem dünya hem de Türkiye için hayati derecede önemli olan ve mutlaka başvurulması gereken bir enerji kaynağıdır (Özemer, Bayülken ve Gençay, 2000; Özemer, 2002).

midir? Ya da bilim adamlarından böyle bir talepte bulunmaya hakkımız var mıdır? Bu sorulara, kanaatimce, hem “evet” hem de “hayır” şeklinde cevap verilebilir. Örneğin, üzerinde uzlaşma sağlanan bazı çevre sorunları vardır; çevre sorunları çerçevesinde bu sorulara “evet” cevabı verilebilir. Ancak, diğer taraftan, çevre sorunlarına ilişkin çözüm yolları çerçevesinde aynı soruya “hayır” cevabı da verilebilir. Zira, çevre sorunlarına yönelik oldukça farklı çözüm yolları önerilerine rastlamak mümkündür.

Bu makalede çevre sorunlarına yönelik değerlendirmeler ve çözüm önerilerindeki farklılıkların nereden kaynaklandığıyla ilgili bir değerlendirme yapılacaktır. Bunun için üç düzeyli bir tahlile girişilecektir: (1) Felsefe düzeyinde, felsefi olarak nerede durduğumuzun; (2) ideoloji düzeyinde, sahip olduğumuz ideolojilerimizin; (3) son olarak, aynı ideoloji içindeki farklılıklarımızın çevre sorunlarına yönelik bakışımızı nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.² Bu tahlilden sonra şu

² Bu üç aşamalı tahlil, O’Riordan (1976: iv-v) ve Stenmark (2002: 139 vd.) tarafından başka şekillerde yapılan üçlü tahlilden esinlenerek, tarafımızdan geliştirilmiştir.

sonuca ulaşılabacaktır: Çevre sorunlarına ilişkin kafa karışıklıkları, aslında, bu konuyla ilgilenenlerin felsefi olarak kendilerini nasıl tanımladıkları, hangi ideolojiyi benimsedikleri ve bu ideoloji içinde hangi ekole mensup olduklarıyla yakından ilişkilidir. Bu da çevre sorunlarıyla ilgili inanılmaz ölçüde zengin bir literatürün oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

2. İnsan ve Çevre İlişkisi

Bu başlık altında üç aşamalı bir tahlile girişilecektir. Öncelikle felsefi açıdan çevre sorunlarını nasıl anlamlandırabileceğimize bakılacaktır.

2.1. Felsefi Düzeyde İnsan-Çevre İlişkisi

Çok genç olarak, “bilgelik sevgisi” (Demir ve Acar, 2002: 153) olarak ifade edebileceğimiz felsefe, kendi içinde bazı alt dallara ayrılmaktadır. Bunlardan birisi de, değerler felsefesi çerçevesinde “iyi veya kötü” değerleri kendisine inceleme alanı olarak seçen “ahlâk felsefesi”dir.

Ahlâk, “genellikle insanların kendisine göre yaşadıkları bir ilkeler topluluğu, bir kurallar toplamı”; ahlâk felsefesi de, “ahlâktan farklı olarak, bu tür davranışları felsefi olarak inceleyen ve açıklamaya ve son çözümde değerlendirmeye çalışan felsefi soruşturma dalı”dır (Arslan, 2002: 119).

Ahlâk felsefesinin çok önemli kavram çiftlerinden birisi, amaç-araç kavram çiftidir. Amaç-araç ayrımı şu şekilde ifade edilmektedir (Arslan, 2002: 129): “Bazı şeylere sahip olmak önemli veya değerli değildir. Onlar ancak başka şeylere, başka hedeflere bizi ulaşturmaya yardım ettikleri için değerli ve önemlidirler. Buna karşılık bazı başka şeyler bizzat kendileri bakımından değerli ve önemlidirler.”

Bu bilgilerin konumuz açısından önemi şuradadır. Arslan (2002: 129)’ın da dikkat çektiği gibi, “Ahlâkta ideal olan, muhtemelen doğru veya iyi amaçların doğru veya iyi araçlarla gerçekleştirilmesidir”. Ne var ki,

gerçek hayat, bu türden ideal bir duruma tekâbül etmez. Sürekli tercihler yaparız. Dolayısıyla, yaptığımız tercihlerde birisi tercih edilen birisi de vazgeçilen iki unsur var demektir. O hâlde, eğer insanın her eylemi bir tercihten ibaretse, feda edilenler kimler/neler olacaktır? İşte, çevre sorunlarıyla ilgili tartışmalarda cevaplanması gereken en önemli soru budur. Zira, çevre sorunları, esas itibarıyla, iktisadî sorunlardır ve giriştiğimiz her eylemin ve dolayısıyla yaptığımız her tercihin, bizim dışımızdaki dünyaya bir etki yapması kaçınılmazdır. Bu etkiler bazen, arzu edilen sonuçların, bazen de, çevre sorunları çerçevesinde ifade edilen sorunlarda olduğu gibi, arzu edilmeyen sonuçların ortaya çıkmasına sebep olur. İktisatçılar, bu durumu, “dışsallıklar”³ olarak ifade etmektedir.

İnsanın kendisiyle çevresi/dış dünyası arasındaki ilişkiyi nasıl adlandırdığı, çevre sorunlarıyla ilgili tartışmaları takip etmek için oldukça önemlidir. Bu çerçevede, üç ayrı felsefi yaklaşımdan söz edilebilir. Bunları şöylece özetleyebiliriz: (1) İnsan merkezcilik (*anthropocentrism*); (2) canlı merkezcilik (*biocentrism*); (3) çevre merkezcilik (*ecocentrism*) (Stenmark, 2002: 136-139; Keleş ve Ertan, 2002: 188). Bunlardan her birisi, kendimiz ile dışımızdaki dünya arasındaki ilişkiyi anlamlandırmada bizleri farklı noktalara götürmektedir.

İnsan merkezcilik, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*’nde “insanı tüm değerlerin referans kaynağı kabul etme anlayışı”, ayrıca, “evrendeki tüm varlık ve bunlar arasındaki ilişkilerin, insanın bilgi, çıkar ve eğilimleri doğrultusunda kavranması, anlamlandırılması ve değerlendirilmesi” (Demir ve Acar, 2002: 213) olarak ifade edilmektedir. İnsan merkezcilik, kısaca, her şeyin ölçüsü olarak “insan”ı kabul etmektedir. Gerçi, insan merkezcilik anlayışı içinde

³ Dışsallıklar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Baden (1998: Dördüncü Bölüm).

de bir ayrıma gidilebilir; örneğin, geleneksel insan merkezliğin sadece bugünkü kuşakları dikkate aldığı, oysa kuşaklar arası insan merkezliğin gelecek kuşakları da, en az bugünkü kuşaklar kadar, önemsedığı söylenebilir (Stenmark, 2002: 137). Ancak, buradaki yürüteceğimiz tartışma açısından bu çok da önemli değildir. Netice itibarıyla, her iki insan merkezlik anlayışında da insan nihai amaçtır. Başka hiçbir şey için bir araç olarak görülemez. Ancak, ikisi arasında yine de bir fark vardır ve o da amaç değer olarak kabul edilen insanların kapsamına ilişkindir.

İnsan merkezliğin çevre sorunlarına ilişkin önemi şuradadır: Eğer insanlar ile diğer canlılar ve hatta cansız varlıklar arasında bir tercih yapılacaksa, insanların yanında yer almak gerekecektir. Bu, insan merkezliğin, insanın dışındaki canlı ve cansız varlıklara tamamen kayıtsız oldukları anlamına gelmez; ancak, feda edilmesi gereken birisi olacaksa, bunlar insanın dışındaki canlı ve cansız varlıklar olacaktır. Bir başka ifadeyle, amaç değer insandır ve insanın dışındaki dünya araçsal bir değere sahiptir.

Canlı merkezlik, insanın sahip olduğu ayrıcalıklı konumu diğer canlılar için de uygun görmektedir. Bir başka ifadeyle, canlı merkezlikte artık insanlarla diğer canlılar, örneğin bir ceylân arasında bir ayrım yapmak doğru değildir. Zira, artık her ikisi de ahlâkî olarak aynı statüdedir. Belirtmek gerekir ki, canlı merkezlik içinde de, aynen insan merkezlikte olduğu gibi, belli bir ayrışmadan söz edilebilir; örneğin, bazı canlı merkezilerin insanlarla eşit olmayı sadece sezgi yetisi olan hayvanlara verdiklerini; başka bazı canlı merkezilerin ise canlılar arasında böyle bir ayrıma gitmedikleri söylenebilir.

Canlı merkezlik yaklaşımında hâlâ dışta tutululardan söz etmek mümkündür ve bunlar canlıların dışındaki varlıklardır. İşte, çevre merkeziler, canlı ve cansız tüm var-

lıkların eşitliğini esas alan bir yaklaşımı benimsemektedirler. Buna göre; artık insanla insanın dışındaki dünya arasında bir öncelik sonralık meselesinden söz etmek anlamsızdır. Bir başka ifadeyle, artık insan da, kendisinin dışındaki dünyanın bir parçasıdır ve kendi iyiliği için bu dünyaya zarar verecek şekilde bir eylemde bulunamaz.⁴

2.2. İdeolojik Düzeyde İnsan-Çevre İlişkisi

Bir kimse, felsefi düzeyde, insan-çevre ilişkisinde örneğin insan merkezci konumda bulunabilir. Yani, insanları, diğer canlılar ile cansız varlıklardan üstün tutabilir. Ancak, yine de sahip olduğu ideolojik tutumdan dolayı, çevre sorunlarına yaklaşımı değişik olabilir.

İdeoloji, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*'nde "dünya, evren, toplum ve insanla ilgili duygu, düşünce ve inançlar toplamı" (Demir ve Acar, 2002: 202) şeklinde tanımlanmaktadır. Mannheim'ci anlamda ideolojiler, kabaca iki tür işleve sahiptir. Öncelikle, tanımda da belirtildiği gibi, çevremizde olup bitenleri anlamlandırmada bize yardım eder. İkincisi, insan eylemlerinin hangi doğrultuda olması gerektiğine ve doğrultusu belirtilen hedefe hangi araçlarla ulaşılabileceğine ilişkin bizlere yol gösterir.⁵

O hâlde, örneğin insanın en üstün değer olduğunu kabul eden iki kişiden birisi, sahip olduğu ideolojiden dolayı, çevre sorunlarına farklı yaklaşabilir. Kendisini felsefi olarak insan merkezci olarak tanımlayan bir sosyal demokrat, gelecekle ilgili beklentilerini örneğin "sosyal adalet" çerçevesinde kurmak isteyecektir. Bu sebeple, çevreyle ilgili önerileceği politikalar da "sosyal adalet"i gerçekleştirmeye yönelik politikalar olacaktır. Kendisini

⁴ Her üç yaklaşım ve her bir yaklaşım içindeki farklılıklar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Keleş ve Ertan (2002: 188-201).

⁵ "İdeoloji" hakkında daha fazla bilgi için bkz. Davis (1991: 132-135).

felsefi olarak insan merkezci olarak gören klâsik bir liberal de “adalet”e önem verecektir; ancak, onun önemseydiği adalet, sosyal demokratların önemseydiği “sosyal adalet” değil de “usûlî adalet” olacaktır.⁶

En üstün değer insanın ulaşması gereken hedefler konusundaki anlaşmazlıklar, tabii olarak, bu amaçlara ulaşmada takip edilecek araçlar konusunda da farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Aynı örnekten devam edersek; bir sosyal demokrat için devletin çevre sorunlarına müdahalesi ve bu çerçevede etkin bir rol üstlenmesi tabii ve hatta zorunlu iken; aynı şeyi klâsik bir liberal için söylemek mümkün değildir. Bu, klâsik bir liberalin çevre sorunlarını yok saydığı anlamına gelmez.⁷ Fark şuradadır: Klâsik bir liberal çevre sorunlarının farkındadır; ancak, pek çok çevre sorununda sorunun kaynağı olan devletin, aynı zamanda çözüm için önerilemeyeceğini kabul etmektedir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerin önemli çevre sorunlarından birisi “gecekondulaşma”dır; ne var ki, klâsik bir liberal için, bu sorunun kaynağı olan devletten sorunu çözmesini beklemek anlamsız olacaktır. Oysa aynı şeyi bir sosyal demokrattan beklemek mümkün değildir. Zira, onun için sorunun çözümü, bu alanda devletin etkin rol almasına bağlıdır. Ona göre devlet, konut piyasasına örneğin “sosyal konut”lar üretmek şeklinde müdahalede bulunmalıdır.⁸

Tabii ki, aynı değerlendirmeyi, örneğin canlı merkezci yaklaşımlar için de yapmak

⁶ “Adalet”le ilgili tartışmalar hakkında daha geniş bilgi edinebilmek için bkz. Barry (2003; Altıncı Bölüm).

⁷ Liberaller, iktisadî gelişmişliğin çevreye olan ilgiyi de artırdığı tezini benimser gözükmektedir. İktisadî gelişme ile çevre arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme için bkz. Şahin (2000). Ayrıca bkz. Turner (2002).

⁸ Ankara örneğinden hareketle, kamunun elindeki toprakları nasıl kullandığıyla ilgili bilgi edinebilmek için bkz. Yavuz (1980); yine, kamunun elindeki gayrimenkûlleri nasıl değerlendirdiğiyle ilgili bir uzman değerlendirmesi için bkz. Saner (2000).

mümkündür. Canlı merkezçiler, insanın diğer canlılar ile aynı ahlâkî değere sahip olduğunu; insana diğer canlılar karşısında bir ayrıcalık tanınamayacağını kabûl ederler. Bu anlayışı benimseyenler arasında ideolojik olarak bir farklılığın olduğu söylenebilir. Kanatımızca, ülkemizde sol kesim çevreciler ile İslâm dininden hareketle çevreye bakanlar arasında oldukça önemli benzerlikler bulunmaktadır; her iki kesim de kâh canlı merkezci kâh çevre merkezci bir zeminde aynı görüşleri dile getirmektedir (örnek olarak bkz. Özdemir, 2001; Turan, 2001).

2.3. Ekoller Düzeyinde İnsan-Çevre İlişkisi

Aslında, bu konuya bir önceki başlık altında kısmen değinilmiştir. Zira, her ideoloji, müntesiplerine, geleceğin nasıl inşa edileceğine ilişkin bir perspektif sunarken, bunun yollarını da gösterir. Şu hâlde, ideolojilerin, çevre politikalarının belirlenmesinde etkili olacağı açıktır. Ne var ki, burada başka bir konuya, aynı ideolojinin içindeki politika önerilerindeki farklılıklara değinilecektir. Zira, çevre sorunlarına yönelik oluşturulan politikadaki farklılıkların tek kaynağı, sahip olunan ideolojiler değildir. Bu çerçevede, aynı ideoloji içindeki farklılıklar da önemlidir.

Şimdi de bundan ne anlaşılması gerektiğine, yine belli bir ideolojiden hareketle, açıklık getirmeye çalışalım. Liberaller, esas itibarıyla, insan merkezçiliği esas alan bir felsefi yaklaşımı benimserler. Yine, sahip oldukları ideoloji, onlara, devletin toplumsal hayata olabildiğince az müdahale ettiği bir dünyanın oluşması için mücadele etmelerini öğütler. Ancak, böyle bir idealin hem kendisi hem de bu ideale nasıl ulaşılacağına ilişkin yol ve yöntemler konusunda liberaller arasında tam bir görüş birliğinin varolduğu

söylenemez. Aynı şey, çevre sorunları konusunda da geçerlidir. Örneğin bir liberal, çevre sorunlarına ilişkin bir tahlile girişirken (Baden, 1998: 2-3);

(a) Şikago Okulu'ndan; alternatif çevre politikalarının sonuçlarına ilişkin isabetli değerlendirmeler yapmasına yardımcı olacak marjinal analiz ve bilgi maliyetleri gibi mikro iktisat araçlar;

(b) Kamu Tercih Okulu'ndan; iktisadi bir değerlendirme için siyasetçilerin, seçmenlerin ve bürokratların davranışları; özel çıkar siyasetinin işleyişi ve demokrasilerde bürokratların nasıl bir işlev gördüğü;⁹

nünden birbirinden ayrılmış bireylerin eylemlerini koordine etmede fiyatların önemi;

hakkında bilgi sağlayabilir. Görüldüğü gibi, liberaller arasında çevre sorunlarına farklı şekillerde katkıda bulunabilen ekollerden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak, belirtmek gerekir ki, bütün bu ekoller, örneğin devletin toplumsal hayata olabildiğince az müdahalede bulunması gibi liberal değerlerde hemfikirdirler.

3. Sonuç

Çevre sorunlarına ilişkin bir kafa karışıklığının olduğu yönündeki yakınmalar haklıdır;

Çevreyle ilgili felsefi yaklaşımlar	En üstün değer	Çevre politikasının amacı
<i>İnsan merkezilik</i>	İnsanlar	Tabii kaynakların bugünkü [ve gelecek] insan neslinin ihtiyaçlarını tatmin edecek şekilde etkin ve basiretli bir şekilde kullanılmasını garanti altına almak.
<i>Canlı merkezilik</i>	Canlılar	İnsanların tabiata müdahalesinde, tek başına yaşayıp büyüyen diğer canlı varlıkların haklarını ihlâl etmemesini garanti altına almak.
<i>Çevre merkezilik</i>	Canlı ve cansız varlıklar	İnsanların tabiatı kullanmasında canlı ve cansız varlıklar topluluğu ile bu toplulukların üyelerinin bütünlüğünü ve istikrarını ihlâl etmemesini sağlamak.

(c) Hukuk ve İktisat'tan; kurumların hakları ve sorumlulukları nasıl belirgin hâle getirdiği; alternatif kurumsal tasarımların sonuçları; iki önemli kavram olan işlem maliyetleri ve ortak havuz malları (*common pool goods*);

(d) Avusturya İktisadi'nden; belirsizliğin yaygınlığı ile girişimciliğin önemine yapılan vurgu; insanların tercihlerinin sübjektifliği; emir-komuta sistemlerinde varolan güçlükler; bilgi sağlama ile zaman ve mekân yö-

ancak, burada, böyle bir kafa karışıklığının makûl ve hatta zorunlu olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, üç aşamalı bir tahlile girişilmiştir. Çevre sorunlarına yönelik değerlendirmeleri, felsefi tutumumuzun, ideolojimizin ve aynı ideoloji içindeki ekollerden hangisine mensup olduğumuzun nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Buna göre; insan ile çevre arasındaki ilişkilerimizi belirlerken, esas itibarıyla, üç farklı felsefi-ahlâkî tutumdan birisinin benimsenebileceği söylenebilir: Eğer insanların, canlı ve cansız dünya karşısında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu kabûl ediyorsak, insan merkezilikten; eğer insanlar ile diğer canlılar

⁹ ABD'nin Meksika'dan yapılan ton balığı ithalatına getirdiği yasaklamanın Amerikalı ton balık üreticileri, siyasetçiler ve çevreciler arasında nasıl bir menfaat birliğine dayandığıyla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Körber (2000: 86 vd.).

arasında bir eşitliği, buna karşın, canlı varlıkların cansız varlıklar karşısında bir ayrıcalığının olduğunu benimsiyorsak, canlı merkezlikten; eğer insanın da içinde yer aldığı canlı varlıklar ile cansız varlıklar arasında bir fark olmadığını, evrendeki her şeyin kendinden değere sahip olduğunu kabul ediyorsak, çevre merkezlikten söz ediyoruz demektir.

Bir kimsenin çevreyle olan ilişkisini, sadece sahip olduğu felsefi tutumundan hareketle değerlendirmemiz mümkün değildir. Zira, bir kimse, örneğin insanı en üstün değer olarak kabul etmesine rağmen, sahip olduğu ideolojisinden dolayı, çevreye yaklaşımı farklı olabilir. Bu çerçevede, çevre sorunlarına yönelik politika oluşturken, örneğin, bir sosyal demokrat "sosyal adalet"i, klâsik bir liberal de "usûlî adalet"i kendisine yol gösterici ilke olarak alabilecektir.

Çevre ile olan ilişkimizi belirlemede belirtülmesi gereken son bir nokta da, belli bir ideoloji içindeki ekollerden hangisine mensup olduğumuzdur. Zira, bu da, en az diğer iki düzey kadar, çevre sorunlarına yönelik yaklaşımımızı etkilemekte, en azından ilginizin belli konular üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır.

Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz: Çevre sorunlarına yönelik tartışmalarda hayli tartışmalı şeyler karşımıza çıkabilir. Örneğin, çevre merkezci bir yaklaşımdan hareketle, insanın bütün eylemlerinin eninde sonunda çevreye zarar verdiği söylenebilir. İnsan merkezci birisi de, buna, pekâlâ bunun aslında insana hiçbir şey yapma demekle aynı anlama geldiğini belirterek itiraz edebilir. Kendisini ideolojik olarak Marksist şeklinde tanımlayan ve dolayısıyla mülkiyete "hırsızlık" olarak bakan birisinin, çevre sorunlarının çözümü konusunda piyasa merkezli araçlara itibar etmeyeceği; buna karşın, mülkiyet hakkını temel haklar kategorisi içinde üç önemli haktan birisi sayan Locke'u izleyen

libareller için ise çevre sorunlarının çözümünü devletten beklemenin beyhude bir çaba olarak değerlendirileceği açıktır.¹⁰

O hâlde, çevre sorunlarına yönelik tartışmaların bir "kaos"tan ibaret olduğunu mu söyleyeceğiz? Kanaatimizce, çevre konusunda bir şeyler yazan çizen birisinden bizim gibi düşünmesini isteyebiliriz; bundan daha tabî bir şey olamaz. Ancak, netice itibarıyla, herkesin bizimle aynı düşünceyi paylaşmasının imkânsız olduğu da bir gerçektir. Peki, bu durum, çevre sorunlarına ilişkin tartışmalarla ilgili olarak ortak bir zeminin olamayacağı olarak mı anlaşılmalıdır. Kanaatimizce, bu soruya "evet" diye cevap veremeyiz. Çevreyle ilgili olarak yapılmış bilimsel çalışmalardan bekleyebileceğimiz bazı şeyler olmalıdır. Bunlar; (1) mantikî tutarlılık, (2) yeteri kadar delil (Marsh ve Stoker, 1995: 13), şeklinde ifade edilebilir. Yani, herkesten kendi inandığı/benimsediği görüşler çerçevesinde tutarlı olmasını beklemek ve görüşlerini savunurken de bilimsel verilere itibar etmesini beklemek hakkımızdır. Örneğin, "Dünya kavruluyor!", "Bu gidişe bakılırsa dünyanın sonu gelmiş gözüküyor!" türünden iddiaların,¹¹ bilimsel hiçbir değerinin olmadığı bilinmelidir. Aynı şekilde, "Ah, bir şu Kızılderililer gibi olsak, bütün çevre sorunları çözülür!" türünden iddialar da ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira, en azından teorik olarak, eğer Kızılderililerin çevreye hiçbir zarar vermediğini ileri sürüyorsak, aslında, onların hiçbir şey yapmadan öylece yaşadıklarını ve dolayısıyla, Kızılderililerin bir tarihe sahip olmadıklarını söylediğimizi bilmemiz gerekir.¹² Oysa insan, bütün insanlık tarihi boyunca çevreye müdahale etmiş bir varlıktır.¹³

¹⁰ Hayward ve Majeres (2002: 5-6),

¹¹ Bu türden iddiaların bir kısmına yönelik liberal bir bakış açısından yapılmış itirazlar için bkz. Sanera ve Shaw (1999).

¹² Warren (1996: 19)'dan aktaran, Anderson (1996: 5).

¹³ Buna ilişkin tarihî bir tahlil için bkz. Ponting (2000).

Kızılderililerin veya Avustralya yerlilerinin bu kuralın dışında olduğunu söylemek, onların insan olmadıklarını söylemek olur ki, bunu da kimsenin kabul etmesi mümkün değildir.¹⁴

Kaynakça

Anderson, T. L., *Conservation Native American Style* (Bozeman: PERC, 1996).

Arslan, A., *Felsefeye Giriş* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002).

Baden, John A. (ed), *Federal Judge's Desk Reference to Environmental Economics* (San Francisco, California: Pacific Research Institute for Public Policy, 1998).

Barry, P. N., *Modern Siyaset Teorisi*, (çev.) M. Erdoğan ve Y. Şahin (Ankara: Liberte Yayınları, 2003).

Davis, S., "Ideology," *A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought*, (ed.) N. Ashfold ve S. Davies (London: Routledge, 1991): 132-135.

Demir, Ö. ve M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002).

Demirer, T. ve Y. Demirer, "Sürdürülemez 'Modern Zamanlar' ve Marksizm," *Maksizm ve Ekoloji*, (der.) G. N. Demirer, M. Duran ve G. Özgür (Ankara: Öteki Yayınları, 2000): 283-445.

Keleş, R. ve B. Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002).

Körber, A., *The Political Economy of Environmental Protectionism* (Cheltenham: Edward Elgar, 2000).

Marsh, D. ve G. Stoker, *Theory and Methods in Political Science* (London: Macmillan Press, 1995).

O'Riordan, T., *Environmentalism* (London: Pion Limited, 1976).

Özdemir, İ., *Yalnız Gezegen* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001).

Özdemir, A. Y., Bayülken, A. ve Ş. Gençay, *50 Soruda Türkiye'nin Nükleer Enerji Sorunu* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000).

Özdemir, A. Y., *Ah, Şu Atomdan Neler Çektim* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002).

Ponting, C., *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, (çev.) A. Başçı-Sander (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000).

Sanera, M. ve J. S. Shaw, *Korkular Değil Gerçekler*, (çev.) V. Fuat Savaş (Ankara: Liberte Yayınları, 1999).

Saner, A. İhsan, *Devletin Rantı Deniz...* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

Stenmark, M., "The Relevance of Environmental Ethical Theories for Policy Making," *Environmental Ethics* 24: 2 (2002): 135-148.

Şahin, Y., "Ekonomik Büyüme-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme" *Mülkiye* XXIV: 220 (Ocak-Şubat 2000): 339-347.

Turan, E., "Nasıl Bir Yeni Dünya Düzeni?" <<http://us.f203.mail.yahoo.com/ym/login?.rand=6smqv2bkba45h>> (5 Mart 2002).

Turner, F., "Make Everybody Rich," *The Independent Review* 7: 1 (2002): 129-136.

Ünder, Hasan, *Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler* (Ankara: Doruk Yayıncılık, 1996).

Yavuz, F., *Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde* (Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1980).

¹⁴ Hangi medeniyet olursa olsun, bir medeniyetin bütünüyle masum olduğu iddiası, kanaatimce, ihtiyatla karşılanmalıdır.